

จินตกรรมความเป็นไทยในหนังสืออ่านนอกเวลาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น

Thainess Imagination Appeared in Graded Reader for Students in The Lower Secondary Education

รมย์ธีรา สิริพงษ์วรกุล¹

Romtheera Siriphongworakun¹

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาจินตกรรมความเป็นไทยในหนังสืออ่านนอกเวลาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ประเด็นเรื่องความเป็นไทยถือเป็นหนึ่งในคุณลักษณะอันพึงประสงค์เพื่อพัฒนาสติปัญญาและคุณธรรมของนักเรียน ผลการศึกษาพบว่า หนังสืออ่านนอกเวลาเป็นวาทกรรมชุดหนึ่งซึ่งมีอิทธิพลต่อการกล่อมเกลาผู้เรียน และปลูกฝังอุดมการณ์ทางสังคมได้เป็นอย่างดี จินตกรรมของความเป็นไทยถูกนำเสนอในหลายมิติ ได้แก่ ความเป็นไทยกับจินตกรรมทางชนบทรวมประเพณี, จินตกรรมทางภูมิปัญญา, จินตกรรมทางศาสนา และจินตกรรมเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ หนังสืออ่านนอกเวลาจึงเป็นกลไกเชิงอำนาจที่ถูกนำเสนอผ่านภาษาเพื่อสร้างระเบียบวินัยในการเป็นพลเมืองที่ดี ตลอดจนการสร้างสำนึกแห่งความเป็นไทยอันสอดคล้องกับอุดมการณ์แบบชาตินิยม

คำสำคัญ: จินตกรรม, ความเป็นไทย, ชาตินิยม, หนังสืออ่านนอกเวลา

Abstract

This article aims to study the concept of Thainess in the graded reader in lower secondary school. The issue of Thainess is one of the desirable characteristics to develop students' intellectual and moral virtues. The result was found that; Graded reader is the set of disciplines that influence the learner's motivation and cultivate a social ideology very well. The Thainess imagination is presented in many dimensions, namely, Thainess with its traditions, intellectual imagery, religious imagery and imagery about the monarchy. Graded reader is a powerful mechanism that is offered through language to create good citizenship discipline as well as creating a sense of Thainess according to Nationalist ideology.

Keywords: Imagination, Thainess, Nationalism, Graded Reader

¹ กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยมหาสารคาม (ฝ่ายมัธยม)

¹ Thai Language, Mahasarakham University Demonstration School (Secondary)

บทนำ

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคปัจจุบัน ส่งผลให้ความเจริญก้าวหน้ามีความล้ำยุคนำสมัย จนกลายมาเป็นกระแสผ่านระบบทุนนิยมที่เด็ก ๆ และผู้คนมากมายต่างพากันตามกระแส จนทำให้ประเพณี ค่านิยมและวัฒนธรรมไทย ตลอดจนจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เป็นอัตลักษณ์ไทยเริ่มเลือนหายไป เด็กซึ่งอยู่ในวัยที่ต้องศึกษาเรียนรู้กลายเป็นเด็กรุ่นใหม่ที่ทำให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมมากขึ้น นั่นคือส่วนหนึ่งที่มีผลต่อการพัฒนาประเทศของเรา

ทางด้านการศึกษาของไทยได้มีการคิดและพัฒนากระบวนการจัดการเรียนการสอนและพัฒนาหลักสูตรให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงในยุคสังคมปัจจุบัน เพื่อให้เด็กได้ทันต่อโลก คือได้ทั้งสาระทางปัญญาจากการเรียนรู้ และได้พัฒนาสติปัญญาให้มีคุณธรรมจริยธรรมควบคู่กันไป ดังเช่น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551) ได้เน้นการพัฒนาเยาวชนของชาติเข้าสู่โลกยุคศตวรรษที่ 21 โดยมุ่งส่งเสริมผู้เรียนให้มีคุณธรรม รักความเป็นไทย ให้มีทักษะการคิดวิเคราะห์ สร้างสรรค์ มีทักษะด้านเทคโนโลยี สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นและสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมโลกได้อย่างสันติ ระบบการจัดการเรียนการสอนจึงได้มุ่งเน้นและปลูกฝังให้ผู้เรียนรู้จักศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง จากนอกห้องเรียนและเน้นคุณธรรมจิตสำนึกของความเป็นไทยให้มากยิ่งขึ้น

เป้าหมายของหลักสูตรในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนและกระบวนการนำหลักสูตรไปสู่การปฏิบัติในระดับเขตพื้นที่การศึกษา และสถานศึกษาโดยมีการกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัดที่ชัดเจน เพื่อใช้เป็นทิศทางในการจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนในแต่ละระดับ ซึ่งในกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียน การอ่านนับว่าเป็นทักษะที่เด็กทุกคนจำเป็นต้องใช้พัฒนาทางด้านความคิด อารมณ์ ความรู้สึก และความรู้ ดังที่ (อัจฉรา ชิวพันธ์, 2546) ได้กล่าวว่า การอ่านเป็นเครื่องมือสำคัญของบุคคลในการแสวงหาความ

รู้ การอ่านเป็นทักษะที่ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตให้บุคคลในทุกอาชีพทุกสาขาวิชา และช่วยพัฒนาให้นักเรียนมีนิสัยรักการอ่าน

หนังสือจึงเป็นสื่อหรือเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ใช้ในการสร้างเสริมประสบการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตให้เด็กได้ออกไปสู่โลกกว้างทางปัญญา โดยเฉพาะหนังสืออ่านนอกเวลาซึ่งเป็นอีกส่วนหนึ่งที่กระทรวงศึกษาธิการได้เล็งเห็นความสำคัญในการพัฒนาทักษะการอ่านนอกเวลาเรียน โดยหนังสือมีบทบาทในการช่วยปลูกฝังนิสัยรักการอ่าน เสริมสร้างปัญญาคุณธรรมและจริยธรรม ทำให้เด็กได้เห็นคุณค่าและความงามทางด้านภาษา ดังที่ (ถวัลย์ มาศจรัส, 2546) ได้กล่าวว่า หนังสืออ่านนอกเวลา คือหนังสือที่มุ่งเน้นให้นักเรียนมีนิสัยรักการอ่าน ซึ่งเป็นการเพิ่มทักษะการอ่านไปในตัว โดยมีเนื้อหาไม่ขัดต่อประเพณีวัฒนธรรมและศีลธรรมอันดีงามของสังคม เป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์ในแง่ความรู้ ความคิดปรัชญาและบันเทิง ซึ่งอาจเป็นหนังสือสารคดี เรื่องสั้น นวนิยาย หรือวรรณกรรมเยาวชน เป็นต้น

นอกจากนี้หนังสืออ่านนอกเวลายังได้แฝงคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน 8 ประการ เพื่อให้ผู้เรียนได้มีคุณลักษณะที่เป็นไปในแนวทางที่รัฐต้องการ อันแสดงให้เห็นว่าหนังสือคือตัวบททางวัฒนธรรมชุดหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับอำนาจในการประกอบสร้างความหมาย รวมทั้งมีบทบาทในการกล่อมเกลาคูณการทางสังคมได้อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะคุณลักษณะในข้อที่ 7 คือ รักความเป็นไทย อันหมายถึง คุณลักษณะที่แสดงออกถึงความภาคภูมิใจ เห็นคุณค่า ร่วมอนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาไทย ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะและวัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างจินตกรรมความเป็นไทยชุดหนึ่งขึ้นมา ซึ่งมีโน้ตทัศน์เรื่องชุมชนจินตกรรม (Imagined Communities) คือ จิตสำนึกของความเป็นชาติของคนในวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งมองว่าสมาชิกของชาติที่แม้ว่าจะเล็กที่สุดก็ตาม แม้จะไม่เคยรู้จักเพื่อนสมาชิกร่วมชาติทั้งหมดของตนไม่เคยพบเห็นพวกเขาเหล่านั้นทั้งหมด แต่ในจิตใจของแต่ละคนก็มีภาพพจน์ของความเป็นชุมชนร่วม

(เบน แอนเดอร์สัน, 2552) จินตกรรมความเป็นไทยจึงมีความสัมพันธ์กับมิติความเป็นชาตินิยม

จากลักษณะดังกล่าวจึงทำให้ผู้เขียนสนใจที่จะศึกษาจินตกรรมความเป็นไทยในหนังสืออ่านนอกเวลาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ซึ่งถือเป็นระดับชั้นแห่งการเรียนรู้เพื่อเพิ่มเติมประสบการณ์ด้านการศึกษา โดยเน้นหนังสือที่มีเนื้อหาว่าด้วยความเป็นไทยจำนวน 6 เรื่อง ได้แก่ ความสุขของกะทิ ขวัญสงฆ์ ขวดคนอยู่ไหนใด เด็กชายมะลิวัลย์ ช ช้าง กับ ค คน และขนมแม่เอ๊ย อันจะนำไปสู่การเข้าใจประเด็นการเมืองของวรรณกรรมว่าด้วยความเป็นไทยที่สอดคล้องกับอุดมการณ์แบบชาตินิยมต่อไป

ความเป็นไทยกับจินตกรรมทางขนบธรรมเนียมประเพณี

ประเพณีโดยความหมายกว้างๆ ถือเป็นกิจกรรมที่มีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญต่อสังคม เช่น การแต่งกาย ภาษา วัฒนธรรม ศาสนา ศิลปกรรม กฎหมาย คุณธรรม ความเชื่อ ฯลฯ อันเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมของสังคมเชื้อชาติต่างๆ กลายเป็นประเพณีประจำชาติและถ่ายทอดกันมาโดยลำดับ ทั้งนี้ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 2556) ได้ให้ความหมายของประเพณีไว้ว่า สิ่งที่ยึดถือปฏิบัติปฏิบัติกันมาจนเป็นขนบธรรมเนียม ซึ่งสามารถแยกคำต่างๆ ออกได้เป็น “ชนบ” มีความหมายว่าระเบียบแบบอย่าง “ธรรมเนียม” มีความหมายว่าที่นิยมใช้กันมา ความหมายโดยรวมจึงหมายถึงความประพฤติที่คนส่วนใหญ่ยึดถือเป็นแบบแผนและได้ทำการปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นต้นแบบที่จะทำให้คนรุ่นต่อๆ ไปได้ประพฤติปฏิบัติตามกันต่อไป ในหนังสืออ่านนอกเวลา ประเพณีถือว่ามีส่วนสำคัญในการถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อช่วยในการจัดแบ่งลำดับชั้น หรือวิถีปฏิบัติทางสังคมเพื่อสร้างความเป็นไทย โดยนำเสนอออกเป็นสองประเด็นหลัก ดังนี้

ประเด็นแรกคือ ประเพณีในแบบวัฒนธรรม

หลวง ซึ่งประเพณีในรูปแบบดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์และชนชั้นสูง รวมไปถึงผู้ปกครองบ้านเมือง ซึ่งมีราชสำนักหรือวังเป็นจุดศูนย์กลางสร้างสรรค์เผยแพร่ ในวรรณกรรมเรื่อง ช ช้าง กับ ค คน เป็นวรรณกรรมในแนวสารคดีที่พูดถึงเรื่องของช้างในมิติต่างๆ เช่น ประวัติต้นตระกูลช้าง วิธีการจับช้าง การลงโทษโดยช้าง นอกจากนี้ยังได้นำเสนอให้เห็นถึงประเพณีการคล้องช้างเพื่อใช้ในยามศึกสงครามและกลายเป็นมหรสพในอีกรูปแบบหนึ่ง ดังตัวอย่าง

“การไปวังช้าง ถือเป็นวิชาสำคัญอย่างหนึ่งของกษัตริย์สมัยโบราณด้วย ในศิลาจารึกวัดศรีชุมสมัยสุโขทัยกล่าวสรรเสริญ พ่อขุนศรีนาวนำถมว่า รัคุณอันพิเศษคือรู้วังช้างแก่ล้าหาญ ส่วนในสมัยอยุธยา ความนิยมในการจับช้างนี้ถึงขนาดทำให้ต้องมีกฎมณเฑียรบาล ส่วนที่ว่าด้วยเวลาพระเจ้าแผ่นดินออกไปจับช้างโดยเฉพาะมีหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงโปรดปรานการโพนช้างและการฝึกหัดช้างเป็นอย่างยิ่ง ตำราที่ช้างของหลวงฉบับที่ตกทอดมาถึงสมัยเรา นี้ ก็ว่าเป็นการรวบรวมขึ้นตั้งแต่ครั้งนั้น” (ศรีธัญ ทองปาน, 2554)

ตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้น นอกจากแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของช้างในฐานะสัตว์ที่ให้คุณแก่มนุษย์และเป็นสัญลักษณ์ของสยามเมื่อครั้งอดีตแล้ว ยังถูกใช้เป็นที่สื่อถึงความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ผ่านพิธีกรรมด้วย ดังในสมัยอยุธยาที่การคล้องช้างถูกสงวนไว้สำหรับกษัตริย์จึงต้องมีการออกกฎหมายเพื่อควบคุมและจัดระเบียบ การจับช้างจึงกลายเป็นประเพณีและมหรสพสำหรับชนชั้นสูง นอกจากนี้แนวทางในการจับช้างยังได้ถูกสร้างเป็นตำราในทางวิชาการของหลวงที่ได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

เรื่องอาหารการกิน ถือเป็นประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งที่ถูกนำไปเชื่อมโยงกับประเพณีพิธีกรรมเพื่อสร้างจินตกรรมความเป็นไทย ในวรรณกรรมเรื่อง “ขนมแม่เอ๊ย” มีลักษณะที่โดดเด่นคือ ไม่เพียงการกล่าวถึงการประกอบอาหารประเภทต่างๆ

เท่านั้น แต่ได้สอดแทรกเกร็ดความรู้เกี่ยวกับที่มา และประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับอาหาร โดยเฉพาะ อย่างประเพณีภายใต้วัฒนธรรมหลวง ดังตัวอย่าง

“ครั้นต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 การกวนข้าวทิพย์ละเว้นไป คงมีแต่ยาคุเสมา มา ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 กวนข้าวทิพย์ เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 4 การที่เปลี่ยนแปลงในวิธีทำก็ คงจะมีหลายอย่าง ที่จับได้ชัดเช่นขนมปังดังนี้ แต่ ก่อนคงไม่มี แต่ในครั้งนั้นใช้หม่อมเจ้า ลูกเจ้า นายต่างกรมยังไม่ได้ตั้งกรม ไม่เฉพาะแต่ที่ยังพระเยาว์ กวนเรื่อยไปจนเป็นสาวใหญ่ ๆ เช่น หม่อมเจ้าทับ สรวร ในพระองค์เจ้าเกตุร เป็นต้น ก็มี ทรงพระปรารภจะให้พระเจ้าลูกยาเธอ กวนอยู่ไม่ขาด แต่ยัง ทรงพระเจริญไม่พอก็เสด็จสวรรคตเสีย” (ส พลายน้อย, 2554)

ตัวอย่างข้างต้น นำเสนอประเพณีการกวนข้าวทิพย์ซึ่งมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และได้รับการสืบทอดและปรับเปลี่ยนเรื่อยมาตามความเหมาะสมของสถานการณ์ทางสังคม โดยผู้ทำหน้าที่ ในการกวนมักเป็นบุคคลที่มีบรรดาศักดิ์ ซึ่งแสดงให้ นัยของการประกอบอาหารที่มีเรื่องของพิธีกรรมเข้า มากำกับ ทำให้ข้าวทิพย์กลายเป็นอาหารศักดิ์สิทธิ์ และถูกใช้ในบริบทเฉพาะทางวัฒนธรรมเท่านั้น

ประเพณีในรูปแบบต่อมาคือ ประเพณีในแบบวัฒนธรรมราษฎร์ ซึ่งเป็นลักษณะของวัฒนธรรมชนบทธรรมเนียมประเพณีของไพร่ฟ้าประชาชน หรือชนชั้นที่ถูกปกครอง ประกอบไปด้วยชาวบ้าน ชาวไร่ ชาวนา สามัญชนทั่วประเทศ ซึ่งมีลักษณะหลากหลายแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นที่มีสภาพแวดล้อมแตกต่างกัน มีหมู่บ้านหรือวัดเป็นศูนย์กลางของการสร้างสรรคเผยแพร่ ดังตัวอย่างในวรรณกรรมเรื่อง “เด็กชายมะลิวัลย์” ดังนี้

“หากไปเที่ยวงานภูเขาทอง แม้ก็จะรีบจูงมือผมโยกเขยกผ่านหน้าร้านขายของเล่นประเภทมีตาดาบเหลาด้วยไม้โมก ไบลานสานเป็นรูปปลาตะเพียน หมวกกระดาษ หรือรถจีบต่อด้วยไม้หน้าผาตาสีแดงแจ๊ด กับหัวล้าน หัวจุก หัว

แกละ ที่แม่เรียกว่า หัวล้าน หัวเหลือง หัวละเฟื่องสองไพ พร้อมกับบับชื้ออ้อยข้วนหรือข้าวโพดบั้งให้ผมแหะพอเพลิน ๆ เพื่อจะได้ลิ้มของเล่นพวกนั้น” (ประภัสสร เสวิกุล, 2556)

ตัวอย่างข้างต้นนำเสนอประเพณีงานวัดภูเขาทอง ที่ถือเป็นเอกลักษณ์งานประเพณีที่สำคัญของไทยโดยจะจัดงานในช่วงวันลอยกระทง ในบริเวณวัดสระเกศราชวรมหาวิหารทุกปี นอกจากนี้วรรณกรรมเรื่องดังกล่าวยังย้ำเสนอภาพแทนของวัฒนธรรมการละเล่นที่ในอดีตเคยเป็นที่นิยมของเด็กคือ ประเพณีการเล่นว่าว ที่มีบทบาทในทางสังคมหลายประการ ดังตัวอย่าง

“วิชาทำป่านคมของอันนอกจะเป็นเรื่องที่ มีกรรมวิธีพิเศษและใช้ความอดทนพิถีพิถันอยู่น้อย น้อย เริ่มตั้งแต่การหาแก้วเนื้อละเอียดอย่างขูด น้ำอบฝรั่งมาทุบเป็นชิ้นเล็ก ๆ หลังจากนั้นก็เอาเศษแก้วใส่ถุงกาแพเก่า ๆ ไปวางบนรางรถราง ให้รถรางแล่นทับซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนแก้วป่นเป็นผลวับ แวม ป่านที่ใช้ทำก็เป็นชนิดที่มีความทนทานเป็นพิเศษ อันจะเอาป่านแช่น้ำข้าวขุ่น ๆ หลังจากนั้น ก็ชิงฝั่งแดดให้แห้งชั้นหนึ่งก่อน แต่อุปกรณ์ที่สำคัญที่สุดของการทำป่านคมอีกอย่างหนึ่งก็คือ ไซตุ๊กแก (ประภัสสร เสวิกุล, 2556)

ตัวอย่างข้างต้นเล่าเรื่องราวของวิถีชีวิตของวัยเด็กในอดีตที่ยังผูกพันกับการละเล่นแบบพื้นบ้าน ซึ่งแตกต่างจากปัจจุบันที่เทคโนโลยีได้เข้ามา มีบทบาทในชีวิตประจำวันของผู้คนในหลายเรื่องไม่เว้นแม้กระทั่งการละเล่นที่มีการปรับเปลี่ยนและมีความเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา การละเล่นบางประเภทได้เลือนหายไปเหลือเฉพาะในบางพื้นที่ ในชนบทเท่านั้น ที่สำคัญคือประเพณีการเล่นว่าว บริเวณสนามหลวงที่เน้นการแข่งขันเพื่อแย่งชิงความสามารถกัน อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันสภาพในเมืองหลวงหรือตัวเมืองในจังหวัดอื่น ๆ มีชุมชนแออัด ลิงก่อสร้าง อาคารและสายไฟต่าง ๆ เป็นสิ่งกีดขวางการเล่นว่าวหรือแข่งขันว่าว จะหาสถานที่โล่งบริเวณกว้างเพื่อใช้เป็นชุมนุมในการเล่นว่าวนั้น

หายาก เด็ก ๆ จึงไม่ค่อยได้เล่นว่าวเหมือนสมัยก่อน ส่วนว่าวพันทันหาตัวผู้คว้าวาวที่ชำนาญได้ยาก และสภาพเศรษฐกิจทำให้คนต้องดิ้นรนทำมาหากิน ไม่มีจิตใจที่จะคิดสนุกสนานไปชมการเล่นว่าวได้ตั้งแต่ก่อน ทำให้วงการกีฬาว่าวซบเซาลง อย่างไรก็ตาม ยังคงมีการจัดการแข่งขันที่ชื่อว่า “งานประเพณี กีฬาไทย” โดยความร่วมมือจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้มีการอนุรักษ์และสืบทอดการเล่นว่าวในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมประเพณีแบบไทยให้คงอยู่ (บุศยารัตน์ คู่เทียม, 2554) การละเล่นดังกล่าวยังมีบทบาทในการสร้างความสนุกสนานแล้ว ยังสร้างความสามัคคีและเชื่อมสัมพันธ์ภายในชุมชนด้วย

การเล่าเรื่องราวในอดีตที่งดงามของชุมชน จึงเป็นปรากฏการณ์การย้อนหาอดีต (Nostalgia) ซึ่งการย้อนหาอดีตเป็นวิธีการมองโลกหรือวิธีการให้ความหมายแก่ประสบการณ์ของชีวิตมนุษย์อย่างหนึ่ง โดยเน้นเรื่องความสำคัญของจินตนาการและอารมณ์ความรู้สึกของผู้คนในปัจจุบันขณะที่มีต่ออดีตที่ผ่านพ้นไป (พัฒนา กิตติอาษา, 2546) จึงเป็นรูปแบบของการรับรู้ความจริงที่ทำให้เราได้เข้าใจอดีตที่หายไปและถูกนำกลับมาพิจารณาใหม่ในมิติของการเปลี่ยนผ่านยุคสมัยของอุดมการณ์ในลักษณะของการสร้างหรือจำลองอดีตเหล่านั้นขึ้นมาใหม่ ในรูปแบบของเรื่องเล่าประเภทวรรณกรรม โดยแสดงนัยของการรื้อฟื้นเพื่อการอนุรักษ์ประเพณี พิธีกรรมที่เคยได้รับความนิยมในอดีตภายใต้บริบททางสังคมปัจจุบันที่มีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยให้สอดคล้องกับบริบทโลก

ลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของจินตกรรมความเป็นไทยคือ การสร้างความหมายวัฒนธรรมที่ไม่ใช่ไทยให้กลายเป็นอื่น ดังตัวอย่างในวรรณกรรมเรื่อง “เด็กชายมะลิวัลย์” ที่การแสดงงิ้วอันเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของคนจีนถูกลดทอนคุณค่าลงเมื่อเทียบกับการแสดงของไทย โดยมองว่าการแสดงงิ้วเป็นการดูถูกและไม่ให้เกียรติคนดู ผู้ใหญ่โดยส่วนใหญ่จึงห้ามเด็กดูงิ้ว พร้อมทั้งมีการสร้าง วาทกรรมว่าด้วยอคติทางชาติพันธุ์เพื่อปลุกฝังวิถีคิดของเด็กต่อการแสดงงิ้วด้วย ดังตัวอย่าง

นอกจากลิเกแล้วก็มึงวามาแสดงที่ศาลเจ้า พ่อเสือและตลาดเสาชิงช้าปีละ 2-3 ครั้ง พอจับกึ่งลงมือปลุกโรงงิ้ว เด็ก ๆ ก็แว้งเข้าวิ่งออกคอยดูด้วยความตื่นเต้น ครั้นเสียงล่อโก๊ะเริ่มดังขึ้น คนจีนทั้งเด็กและผู้ใหญ่จะทยอยกันออกจากบ้านเป็นแถว จนตรอกเงียบเหงาผิดปกติ จะมีก็แต่บ้านคนไทยที่ไม่ออกไปดูงิ้ว

“ไปดูทำไม มันชอบยกตีนให้คนดู” ป้าเหวียนชดค่างโหนอีก ๆ

“มะลิ อย่าออกไปนะ...” แม่รีบห้าม “รู้มั๊ยพวกนี้มันชอบจับเด็กไปหัดงิ้ว”

แต่สำหรับเด็ก ๆ แล้ว ลิเกหรืองิ้วไม่สนุกสนานเท่าละครลิง

...เวลามีนางภูเขาทองแต่ละครั้ง หน้าโรงละครลิงจะเบียดเสียดไปด้วยเด็ก ๆ ทั้ง ๆ ที่เรื่องที่เล่นก็มีเพียง “สุวรรณหงส์” กับ “พระรถ-เมรี” (ประภัสสร เสวิกุล, 2556)

ตัวอย่างข้างต้น นอกจากจะเป็นการสร้าง ความหมายของประเพณีพิธีกรรมแบบอื่นที่ไม่ใช่ไทยในแง่ลบแล้ว ยังมีการตอกย้ำความเป็นไทย โดยผลงานการละเล่นเข้ากับวรรณคดีไทย คือ การแสดงละครลิงจะจำกัดอยู่แต่เพียงเนื้อหาที่ว่าด้วยวรรณคดีไทยเท่านั้น และแม้ว่าจะมีเนื้อหาการแสดงที่จำกัด แต่ก็ยังได้รับความนิยมชมชอบอยู่เสมอ

จินตกรรมความเป็นไทยในมิติของประเพณีพิธีกรรม จึงถูกนำเสนอภาพของ การละเล่น พิธีกรรมที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของวัฒนธรรม หลวงและวัฒนธรรมราชวารี ซึ่งโดยส่วนใหญ่มักถูกประกอบสร้างความหมายให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ รวมไปถึงการนำเสนอปรากฏการณ์โหยหาอดีตเพื่อรื้อฟื้นความทรงจำทางสังคมด้วย

จินตกรรมความเป็นไทยว่าด้วยเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี จะทำให้ผู้เรียนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีความเป็นไทยที่สะท้อนผ่านภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่การสร้างสรรคและสืบทอดในบริบทของสังคม

ร่วมสมัยต่อไป

ความเป็นไทยกับจิตรกรรมทางภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา ถือเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิต ที่มีคุณค่า แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคล และสังคมซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งภูมิปัญญาในที่นี้อาจเป็นทรัพยากรบุคคลหรือทรัพยากรความรู้ก็ได้ ในวรรณกรรมหลายเรื่องได้นำเสนอจิตรกรรมทางภูมิปัญญาไทยในมิติที่หลากหลาย เช่นวรรณกรรมเรื่อง “เด็กชายมะลิวัลย์” นำเสนอภูมิปัญญาทางการประกอบอาหาร ดังตัวอย่าง

“กับข้าวจานแรกที่ผมทำเป็นคือ ทอดมันปลาหู ตำรับคุณย่า วิธีทำง่าย ๆ โดยเอารากผักชี กระเทียม พริกไทย ลงโหลกในครกจนละเอียด แกะเนื้อปลาหูใส่ลงไปตำให้เป็นเนื้อเดียวกันแล้วคลุกกับไข่ ปั้นเป็นก้อนกลม ลงทอดในน้ำมันร้อน ๆ ส่วนพี่โมกถนัดในการทำพริกกะเกลือ เอามะพร้าวขูดลงคั่วในกระทะจนเหลือง เทใส่ครกตำกับเกลือ น้ำตาลออกจนมันเก็บไว้กินกับข้าวสวยร้อน ๆ อร่อยอย่างบอกไม่ถูก ครกเป็นเครื่องใช้ประจำครัวชิ้นสำคัญที่ทุกบ้านในสมัยนั้นจะขาดเสียไม่ได้ ครกของเราเป็นครกหินเก่าแก่ตกทอดมาแต่สมัยคุณยาย จำได้ว่า เป็นครกหินออกสีเขียว ก้นลึกเป็นมันปลา ซึ่งแม่รักและหวงครกใบนี้เป็นอย่างมาก” (ประภัสสร เสวิกุล, 2556)

ตัวอย่างข้างต้น เป็นการเสนอขั้นตอนและวิธีการประกอบอาหารแบบง่าย ๆ ที่ผู้คนใช้รับประทานทั่วไปในชีวิตประจำวัน รวมไปถึงเครื่องมือในการประกอบอาหารที่ต้องมีการคัดสรรคุณภาพเป็นอย่างดี เพื่อให้การประกอบอาหารเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และอาจส่งผลถึงรสชาติของอาหารร่วมด้วย นอกจากนี้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาหารยังถูกเชื่อมโยงกับการสร้างภาพแทนของไทยให้เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังตัวอย่าง

“ความจริงผลไม้สุกก็น่าเป็นของหวานอีกประเภทหนึ่งของคนไทย เพราะผลไม้ในเมืองไทย

มีความอุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี และบางที่จะกินไม่หมดเสียด้วยซ้ำ เมื่อผลไม้มีมากเหลือกินจึงเป็นเหตุให้เกิดความคิดประดิษฐ์ของหวานแปลก ๆ เพิ่มขึ้นอีก เช่นกล้วยสุกงอมกินไม่ทันก็ปอกเปลือกออกผึ่งแดดไว้ และเพื่อให้แห้งเร็วก็ทับให้แบน ซึ่งเรียกกันว่า “กล้วยตาก” มีกำเนิดมาจากภาคเหนือเพราะมีกล้วยมาก” (ส. พลายน้อย, 2555)

ภูมิปัญญาอีกประการหนึ่งที่มีความสำคัญและถือเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นไทยคือ ภูมิปัญญาทางภาษา อันมีบทบาทในการเป็นเครื่องมือในการสื่อสารของผู้คนในสังคม ทุกชาติมีภาษาพูดเป็นของตนเอง แต่ไม่ได้มีภาษาเขียนหรือภาษาลายลักษณ์เป็นของตนเองทั้งหมด ยังมีบางชาติหรือบางกลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังคงหยิบยืมภาษาลายลักษณ์ของกลุ่มอื่นมาใช้ ภาษาไทยจึงถือเป็นความภาคภูมิใจของคนในชาติ ดังตัวอย่าง

“ในตู้กระจกมีแท่งหินรูปสี่เหลี่ยม สูงประมาณหนึ่งเมตร กว้างด้านละประมาณหนึ่งในสามของส่วนสูงตั้งอยู่ส่วนบนเป็นทรงกระโจม มันถูกจำลองจากของโบราณดั้งเดิมซึ่งมีมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย นับเป็นสิ่งแทนสัญลักษณ์ของความภาคภูมิใจในเอกราชทางวัฒนธรรมทางภาษาของไทยโดยแท้...” (ชัยกร หาญไฟฟ้า, 2557)

ตัวอย่างข้างต้น กล่าวถึงสัญลักษณ์ที่เป็นจุดกำเนิดของภาษาไทยคือ ศิลปินรื้อฟื้นคุณค่าแห่งถูกสร้างขึ้นมาเมื่อครั้งกรุงสุโขทัยตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แสดงถึงความเป็นเอกราชทางภาษา คือการที่ไทยไม่เคยตกเป็นเมืองขึ้นของชนชาติใด จึงไม่ถูกครอบงำทางภาษาเหมือนชนชาติอื่น ๆ ในอุษาคเนย์ ทั้งยังเป็นเครื่องมือในการฉายภาพปรากฏการณ์ทางสังคมในยุคนั้น ๆ ได้อีกทางหนึ่ง

ภูมิปัญญาทางภาษาอีกประการหนึ่งคือ การเล่นปริศนาคำทายซึ่งเป็นการละเล่นที่ช่วยให้ความสนุกสนาน ผ่อนคลายความเคร่งเครียดหรือความเบื่อหน่ายจำเจในชีวิตประจำวัน ช่วยกระชับความสัมพันธ์ของคนในกลุ่ม ขณะเดียวกันก็เป็นการฝึกเด็กเรื่องชวาร์ปัญญา รู้จักพิจารณาเปรียบเทียบ

เป็นคนช่างสังเกตและสนใจสิ่งแวดล้อม ตลอดจนเรียนรู้การเล่นภาษา (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง, 2542) และเนื่องจากปริศนาคำทาย เป็นคติชนประเภทหนึ่งที่มีการเล่นสืบทอดมานาน ในสังคม รูปแบบและเนื้อหาของปริศนาจึงสะท้อนความคิด ค่านิยม ตลอดจนวิถีชีวิตของคนในสังคม ได้เป็นอย่างดี ดังตัวอย่าง

“ถ้ามาแล้วเรื่องผีหรือเรื่องน่ากลัว พวกผู้ใหญ่ก็มักจะเล่น อะไรเอ๋ย กัน ปัญหาที่มักจะเข้าไปเข้ามาวนเวียนกันอยู่อย่างนั้น แต่ก็มีคนสนุกที่จะถามจะตอบกันอย่างไม่รู้จักเบื่อหน่าย

ถ้าเป็นอะไรเอ๋ยของน้ำเฉลียวก็ต้อง อะไรเอ๋ยต้นเท่าครก ใบปรกดิน ต้นเท่าแขน ใบแล่นเสียว ต้นเท่าขา ใบวาเดียว

อะไรเอ๋ย ของน้ำเฉลียวหนักไปทางสองแ่ง สองง่ามอย่าง อะไรเอ๋ย หุบเท่ากระบอง พองเท่ากระดิ่ง หรืออะไรเอ๋ย นารีมีรู เหล็กสีชมพู ทางรูนารี (ประภัสสร เสวิกุล, 2556)

ตัวอย่างข้างต้น เป็นตัวยืนยันอัตลักษณ์ของคนไทยในทางภาษาที่เป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน จึงมีความสามารถในเชิงสร้างสรรค์ทางภาษา ปริศนาคำทายยังมีบทบาทในการเป็นตัวเชื่อมโยงให้ผู้คนในสังคมได้พบปะสังสรรค์กันเพื่อเป็นเครือข่ายทางสังคมต่อไป นอกจากนี้ภาษายังถูกนำไปปรับใช้เพื่อสร้างสรรค์เรื่องเล่าประเภทต่าง ๆ ในรูปแบบของงานวรรณคดี ทั้งวรรณคดีชาวบ้านและวรรณคดีมรดกของประเทศไทย ดังตัวอย่าง

“แต่เมื่อถึงงานภูเขาทอง แกจะจับพ่อยอดเพชรนุ่งสลับเพลลา ห้อยสังวาลแพรพรพราว แถมใส่ชฎาอันเล็ก ๆ เพื่อรับบทเป็นสุวรรณหงส์ ตาพร้อมจะเอาไม้เรียวเคาะพื้นดังเพ็ญ ๆ และคอยกระตุกเชือกที่ผูกคอเมื่อเวลาที่พ่อยอดเพชรแยกเขี้ยวขู่เด็ก ๆ หรือลงนังยอง ๆ หาเห็บหาหมัดตามตัวป้อนใส่ปากหมับ ๆ

เมื่อเสียงอ้อแอ้ของตาพร้อมดังขึ้นว่า สุวรรณหงส์ถูกหอก ถูกหอกแล้วอย่าบอกใคร พ่อยอดเพชรจะทำเป็นสะดุ้งราวกับโดนหอกเข้าจริง

แล้วก็ชวนเขยอยู่พักหนึ่ง ก่อนจะร้องเจี๊ยกล้มลงนอนหงายผล็องกางมือกางไม้

ส่วนแม่ยอดทองนั้นจะนุ่งกระโปรงสั้นสีแดง ใส่กะบังหน้านาง เล่นเป็นนางเมรีขี่ไม้ตามบทสั้น ๆ ว่า สามจอกสี่จอกดอกเข้า เมรีขี่ไม้ก็หลับไหล” (ประภัสสร เสวิกุล, 2556)

ตัวอย่างข้างต้น เป็นการหยิบยกเอาวรรณคดีชาวบ้านคือเรื่องสุวรรณหงส์และพระรถเมรีในเรื่องนางสิบสองมาปรับเปลี่ยนและสร้างสรรค์เป็นบทร้องในละครลิง ซึ่งเป็นอีกกลวิธีหนึ่งในการอนุรักษ์วรรณกรรมให้คงอยู่ แสดงให้เห็นถึงบทบาทที่สำคัญของวรรณกรรมคือ การให้ความบันเทิง สนุกสนาน เนื้อหาอิงสะท้อนภาพสังคมและให้แนวคิดสำคัญในการปฏิบัติตนด้วย

ภูมิปัญญาที่สำคัญต่อมาที่นำเสนอความเป็นไทยคือ ภูมิปัญญาด้านสถาปัตยกรรมและสิ่งก่อสร้างที่สอดคล้องสัมพันธ์กับบริบททางวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเสนอให้เห็นถึงภาพของเรือนไทยที่ไม่เพียงแต่มีความงดงามในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่ได้สะท้อนภูมิปัญญาเชิงช่างของบรรพบุรุษที่นับวันจะเริ่มสูญหายไปตามกาลเวลาด้วย ดังตัวอย่าง

“บ้านหลังนี้มีประวัติยาวนาน สร้างตั้งแต่สมัยตากวด ตาเล่าว่า แต่เดิมเป็นเรือนไทยเต็มรูปแบบ เรียกว่าเรือนหมู่ทรงไทย ใหญ่โต โอ่อ่า งดงาม เป็นที่กล่าวขวัญถึงทั่วทั้งบาง ทุกส่วนสร้างอย่างประณีต มีครบทั้งเรือนนอน เรือนรี เรือนขวาง ตลอดจนเรือนครัว และทอนก ทุกเรือนเชื่อมต่อกันด้วยชานเกล็ดโล่ง รมักริมด้วยไม้ใหญ่ อย่างเช่น ชนุน มะม่วง จำปี จำปา

ทุกสิ่งทุกอย่างเสื่อมถอยตามกาลเวลากว่าเรือนไทยจะตกมาถึงมือของตา ก็ทรุดโทรมผุพังไปมาก ตานำเงินทองที่เก็บสะสมจากการทำงานนานปีมาใช้ซ่อมแซมอย่างไม่นึกเสียดายและลดทอนลงให้เหลือเพียงเรือนไทยหลังเดียวอยู่สบายฝีมือช่างสมัยใหม่ย่อมสู้ช่างยุคเก่าไม่ได้ แต่ก็ใช้ความพยายามเก็บรักษารายละเอียดไว้ให้ได้มาก

ที่สุด บ้านริมคลองหลังนี้จึงยังมีหน้าจั่วลูกพัก ไชรา กันสาด และบันลอม (งามพรรณ เวชชาชีวะ, 2555)

มิติเรื่องภูมิปัญญาจึงถือว่ามีความสัมพันธ์กับเรื่องของความเป็นไทย ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาทางภาษา วรรณคดี อาหารการกิน อาคารบ้านเรือน ที่ถูกเชื่อมโยงไปถึงการสร้างภาพแทนของความเป็นไทยให้เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติในด้านต่างๆ ด้วย

จินตกรรมความเป็นไทยว่าด้วยเรื่องภูมิปัญญาได้สะท้อนให้เห็นวิถีคิดของผู้คนที่มีต่อสังคม และถูกนำมาปรับใช้ให้เกิดคุณค่าในการดำรงชีวิต ซึ่งภูมิปัญญาบางเรื่องกำลังจะสูญหายไปเนื่องจากได้มีเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาแทนที่ ทั้งยังจะทำให้ผู้เรียนได้เข้าใจและรักษาตลอดจนอนุรักษ์พื้นที่ของไทยให้ยังคงความอุดมสมบูรณ์ต่อไป

ความเป็นไทยกับจินตกรรมทางศาสนา

พุทธศาสนาถือเป็นศาสนาประจำชาติและเป็นเอกลักษณ์ไทยที่โดดเด่น ทั้งนี้ศาสนามีบทบาทหลายประการ ได้แก่ เป็นคลังความรู้ทางวัฒนธรรม เป็นเครื่องมือในการสั่งสอนและจัดระเบียบทางสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นศูนย์รวมในการยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนในสังคม ในวรรณกรรมมิติเรื่องศาสนาถูกนำเสนอผ่านกลวิธีต่างๆ ทั้งโดยตรงและทางอ้อม โดยเน้นไปที่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อให้ประชาชนนำไปปฏิบัติให้เกิดความดีงามในชีวิต

วรรณกรรมที่มีกลวิธีการนำเสนอในรูปแบบของนวนิยายเชิงชีวิตประวัติ ใช้กลวิธีทางภาษาแบบร้อยแก้วสัมผัสตลอดทั้งเรื่อง ทำให้เกิดวรรณศิลป์หรือศิลปะการใช้ภาษา รวมถึงการตั้งชื่อเรื่องโดยใช้ตัวละครเอกที่สื่อถึงนักบวชทางพุทธศาสนา คือ “ขวัญสงฆ์” ตัวบทเล่าเรื่องราวของเด็กกำพร้าที่ได้รับการเลี้ยงดูโดยพระสงฆ์ จากนั้นมีผู้ใจบุญมารับไปเลี้ยง แต่ขวัญสงฆ์ไม่สามารถอยู่กับครอบครัวดังกล่าวได้และคิดทำผิดเพราะความน้อยใจ ในท้ายที่สุดจึงกลับมาอยู่กับพระสงฆ์ตามเดิม ประเด็น

สำคัญที่วรรณกรรมต้องการนำเสนอคือพุทธศาสนาสามารถขัดเกลาจิตใจของมนุษย์ให้กลายเป็นคนดีได้ ถึงแม้คนเหล่านั้นจะไม่ได้มีชาติกำเนิดที่สูงส่งก็ตามที่ ดังตัวอย่าง

“จากทารกถูกทิ้งวางกลางลานวัด วันหนึ่งงามเจิดจรัสเป็นพระใหญ่ มีธรรมดีมีธรรมงามประจำใจ เป็นผู้สอนเป็นผู้ให้ไม่ธรรมดา พระขวัญสงฆ์กลับมากกว่าลานวัด ไตติดขัดจัดการงามสง่า ซ่อมกุฏิซ่อมใจไม่รอช้า ค่อยปรับวัดพัฒนาคนและใจ ปลูกต้นไม้ทำยวัตจนเต็มเขี้ยว ผลิบ่าอ่อนโค้งเรียวยากต้นใหม่ มีอบรมธรรมะประจำไว้ให้ญาติโยมผ่องใสไม่ทุกข์ท้อ” (ชมัยพร แสงกระจ่าง, 2555)

ตัวอย่างข้างต้น นำเสนอภาพชีวิตของเด็กด้อยโอกาสหรือคนชายขอบในสังคมที่ถูกมองในเชิงลบเป็นภาระของสังคม แต่เมื่อได้เดินทางสู่เส้นทางของพุทธศาสนาสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและสถานะ รวมไปถึงมุมมองของคนในสังคมในทางที่เปลี่ยนไปในเชิงบวก พร้อมทั้งยังนำเสนอภาพของพระสงฆ์นักปฏิบัติ นักพัฒนาที่สร้างคุณประโยชน์ให้กับสังคมด้วย ขณะที่ในวรรณกรรมเรื่อง “ความสุขของกะทิ” ได้นำเสนอมิติทางศาสนาโดยยึดโยงกับวิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวันของผู้คน ดังตัวอย่าง

“กะทิดูดข้าวใส่ขัน สีขาว ๆ ของข้าวสวยเข้านักดึกกับอากาศสดชื่นยามเช้าแบบนี้ ไอน้ำจากขันข้าวในอ้อมแขนแม่ชานทั่วทั้งอกและใจที่รั่วจิ้งหะ กระชั้นขึ้นเมื่อกะทีก่อวงไปทำน้ำ ตานั่งอ่านหนังสือพิมพ์รออยู่แล้วกับถาดอาหารเหมือนเคย ไม่นานเสียงพายกระทบน้ำก็ดังขึ้น พร้อมกับหัวเรือพันทิ้งน้ำออกมาให้เห็น สีเขียวของหลวงลุงเพิ่มความสดใสให้บรรยากาศ พี่ทองลูกศิษย์ยิงฟันขาวมาแต่ไกล ตาบอกว่าพี่ทองนำไปอยู่ณะตลกชวนยิ้ม ยิ้มของพี่ทองเหมือนโรคติดต่อ ยิ้มที่ส่งมาจากหัวใจระริน ต่อสายตรงถึงปากและแววตา แม่รักมันเป็นคลื่นรอบ ๆ เหมือนเวลาโยนก้อนหินลงน้ำ จนคนรอบข้างรู้สึกได้

ตากรวดน้ำใต้ต้นโพธิ์ใหญ่ กะทิก่อนโมนานาบุญกับตาและอธิษฐานอยู่ในใจ” (งามพรรณ

เวชชาชีวะ, 2555)

ตัวอย่างข้างต้น ผู้แต่งใช้ตัวละครเด็กเป็นตัวดำเนินเรื่องเพื่อนำเสนอความเชื่อถือและศรัทธาต่อพุทธศาสนา โดยให้ผู้อาวุโสเป็นแนวทางในการปฏิบัติ รวมทั้งมีการพรรณนาฉากในการทำบุญผ่านบรรยากาศในยามเช้าริมทำนน้ำที่สดใสดงงามด้วย แสดงให้เห็นว่าผู้คนในชนบทยังคงมีความผูกพันและวัดได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของการเผยแผ่พุทธศาสนา

การนำเสนออีกรูปแบบหนึ่งคือ การเล่าเรื่องราวพุทธประวัติจากคัมภีร์อรรถกถาชาดกที่นำเสนอเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้า ในตอนท้ายของชาดกเป็นธรรมเนียมว่าจะต้องมีการอธิบายว่าใครกลับชาติมาเกิดเป็นใครบ้าง เรื่องที่สำคัญคือ “ฉัททันตชาดก” ดังตัวอย่าง

“เมื่อนานแสนนานมาแล้ว พระพุทธเจ้าเคยเกิดเป็นพญาช้างฉัททันต์ ผู้มีงามประกอบด้วยรัศมีหกประการ แต่ก็ยังอุทิศงาของตนให้นายโสณุตพร พรานป่าเลื่อยเอาไปจนขาดใจตายล้มลง” (ศรัณย์ ทองปาน, 2554)

ตัวอย่างข้างต้นแสดงนัยของการอธิบายหลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ เรื่องทานบารมี ที่ถือว่าเป็นทานที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเพื่อการปล่อยวาง การไม่ยึดติดอยู่กับวัตถุอันใดที่ถือว่าเป็นกิเลสในทางพุทธศาสนา ในตัวอย่างนำเสนอภาพของพระยาช้างที่เป็นผู้นำที่ยอมสละงาเพื่อคนอื่น นอกจากนี้ยังมีการอธิบายพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์อันมีที่มาจากชื่อของพญาช้างที่คอยดูแลปรนนิบัติพระพุทธเจ้า ทั้งยังมีการเชื่อมโยงไปถึงชื่อวัดในจังหวัดสุพรรณบุรีคือ หลวงพ่อโต วัดป่าเลไลยก์ ซึ่งนับถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์มาก และทำให้มีความนิยมในการสร้างวิหารประดิษฐานพระปางดังกล่าวขึ้นทั่วไปในเขตสุพรรณบุรี-กาญจนบุรี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเผยแผ่พุทธศาสนาโดยใช้ปางต่าง ๆ ของพระพุทธรูปเป็นสื่อ

ในวรรณกรรมบางเรื่องมีการใช้พุทธประวัติแทรกเพื่อสร้างศรัทธาทงศาสนา ตัวอย่างเช่นใน

วรรณกรรมเรื่อง “ขนมแม่เอ๊ย” แม้โครงเรื่องหลักจะว่าด้วยการทำขนมในรูปแบบต่าง ๆ แต่ได้นำเสนอโดยเชื่อมโยงกับมิติทางศาสนาด้วย ดังตัวอย่าง

“ตามเรื่องในพุทธประวัติว่าข้าวที่นางสุชาดาหุงนั้นเป็นข้าวใหม่และนางไม่ได้ตั้งใจจะเอาไปถวายพระพุทธเจ้า เพราะตามลัทธิของนางต้องสมโภชข้าวใหม่ คือเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วก็ต้องทำข้าวปายาสไปบวงสรวงที่ต้นโพธิ์ ตามธรรมเนียมก็ต้องเอาข้าวปายาสใส่ในใบโพธิ์นำไปบูชาเทวดาจำพวกมรุตซึ่งสิงสถิตอยู่ที่ต้นโพธิ์ ที่วันนั้นนางสุชาดาไปพบพระพุทธเจ้าก็เห็นว่าวันนี้ไปพบเทวดาเข้าแล้ว เพราะพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่โคนโพธิ์ นางสุชาดาจึงยกข้าวปายาสเข้าไปถวาย” (ส. พลายน้อย, 2554)

ตัวอย่างข้างต้น เป็นการนำเสนอจินตกรรมความเป็นไทยกับมิติทางพุทธศาสนา โดยแสดงนัยของวัฒนธรรมข้าว และการประกอบสร้างข้าวธรรมดาให้กลายเป็นอาหารศักดิ์สิทธิ์ หรือในวรรณกรรมเรื่องขวัญสงฆ์ที่เป็นการบอกวามมนุษย์ทุกคนล้วนแล้วแต่เป็นลูกของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นกลวิธีทางภาษาแบบอุปลักษณ์ (metaphor) เพื่อสร้างพลังทางความหมายคือ การนำเสนอภาพของคนไทยที่อยู่ภายใต้ร่มเงาสาขาของพุทธศาสนา ดังตัวอย่างในเรื่อง “ขวัญสงฆ์” ดังนี้

หลวงตาเรียก “มานี้ อย่ากังวล ชีวิตเรากินพันพรรณา...อยากรู้ไหมหลวงตาเป็นลูกใคร”

เด็กน้อยตากลมใส เจ้าสั้นหน้า

“หลวงตาจะลูกใครก็หลวงตา แต่หนูอยากรู้ว่าหนูลูกใคร”

“เราทุกคนล้วนเป็นลูกพระพุทธเจ้า...เกิดแก่เจ็บตาย-เจ้า จำได้ไหม เกิดเพื่อเรียนเกิดเพื่อรู้ เพื่ออยู่ไป จะเป็นลูกของผู้ใดไม่สำคัญ” (ชมัยภร แสงกระจ่าง, 2555)

ความเป็นไทยที่ถูกนำเสนอผ่านมิติทางศาสนา จึงเป็นการฉายภาพให้เห็นว่า ความเป็นไทยคือ “พุทธศาสนา” ที่เป็นระบบคิดหรือความเชื่อที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนอยู่ตลอดเวลา ทั้งยัง

ทำหน้าที่ในการควบคุมระเบียบสังคมโดยทางอ้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างภาพของตัวละครเด็กให้ ยึดมั่นและศรัทธาในพุทธศาสนาเพื่อเป็นแนวทาง ให้ผู้เรียนได้ใช้เป็นแบบอย่างในชีวิตประจำวันด้วย

จินตกรรมความเป็นไทยว่าด้วยเรื่องมิติ ทางศาสนา จะทำให้ผู้เรียนได้เข้าใจและสามารถ ปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ตลอดจนสามารถ นำองค์ความรู้ทางศาสนาไปปรับใช้เพื่อให้สามารถ ดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

ความเป็นไทยกับจินตกรรมเกี่ยวกับสถาบัน กษัตริย์

ในบริบทของสังคมไทย พระมหากษัตริย์ถือเป็นศูนย์รวมทั้งในส่วนของอำนาจในการปกครอง บ้านเมืองและศูนย์รวมทางจิตใจ ภาพแทนของ กษัตริย์จึงถูกประกอบสร้างความหมายในมิติทาง ประวัติศาสตร์ที่มีความหลากหลาย โดยมุ่งเน้นการ พิจารณาที่ระบบการปกครอง ตลอดจนวีรกรรมที่สื่อ ถึงความเก่งกล้าสามารถทั้งเรื่องการรบการต่อสู้กับ ศัตรู การปกครองบ้านเมือง การเชื่อมสัมพันธ์ไมตรี กับเมืองอื่นๆ ตลอดจนการทำงานบำรุงด้านศาสนา และเศรษฐกิจของบ้านเมือง ทั้งนี้ในวรรณกรรม หลายเรื่อง เนื้อหาได้แสดงการยกย่องความเก่งกล้า สามารถของกษัตริย์ทั้งในด้านการปกครอง และการ ต่อสู้เพื่อปกป้องบ้านเมือง ดังในเรื่อง “ช ช้าง กับ ค คน” ที่เล่าเรื่องราวในมิติทางประวัติศาสตร์การ สงครามระหว่างไทยกับกรุงหงสาวดี ดังตัวอย่าง

“ในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. 2135 พงศาวดาร ไทยเล่าว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงสังหารพระมหา อุปราชาด้วยพระแสงของ้าว แต่ความทุกข์ช้ำ พระที่นั่งของพระองค์ก็ถูกปืนยิงตาย พระนเรศวร เองก็ถูกยิงที่พระหัตถ์ สงครามคราวเดียวกันนี้ ประวัติศาสตร์พม่าจดไว้ต่างออกไป ว่าพระมหา อุปราชาสิ้นพระชนม์เพราะถูกลอบยิง” (ศรีธนย์ ทองปาน, 2554)

ตัวอย่างข้างต้นสร้างภาพลักษณ์ของผู้นำ คือกษัตริย์ของไทยที่ทรงปรีชาสามารถในด้านการ

ศึกสงคราม เป็นกระบวนการใช้เรื่องเล่าประเภท พงศาวดารเพื่อสร้างจิตสำนึกแบบชาตินิยมให้กับ คนไทย ทั้งกษัตริย์ยังทรงเป็นสัญลักษณ์ของเสรีภาพ ด้วย ประเด็นสังเกตุคือตัวบทวรรณกรรมพยายาม อธิบายชุดเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ผ่านมุมมอง ของทั้งสองฝ่ายซึ่งส่งผลให้เกิดการลตทอนว่าด้วย อคติเรื่องชาติและชาติพันธุ์ ทั้งเป็นเครื่องยืนยันว่า ประวัติศาสตร์คือสิ่งประกอบสร้างทางสังคมโดยมี มิติเรื่องการเมืองเรื่องอำนาจแอบแฝงอยู่

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การ สร้างภาพของกษัตริย์ผ่านสายตาของชาวตะวันตก ซึ่งถือเป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจในทางการทหาร และการค้า ดังตัวอย่าง

“แต่ทั้งนี้เข้าใจว่า พระเจ้าช้างเผือกจะ ทรงเลี้ยงช้างเผือกไว้เป็นเครื่องประดับพระบารมี เหยี่ยว มิได้เอาไว้เป็นพระราชพาหนะ ฝรั่งที่เข้ามา ในกรุงศรีอยุธยาเขียนเล่าเอาไว้ในหนังสือของเขาว่า พระเจ้าแผ่นดินจะไม่ประทับบนช้างเผือก เพราะเชื่อกันว่าเป็นกษัตริย์ในอดีตที่กลับชาติมา เกิด และอาจด้วยเหตุนี้ ฝรั่งที่ได้มีโอกาสเข้าไปชม ในโรงช้างต้นจึงบันทึกไว้ว่าช้างเผือกจะกินหญ้าและ น้ำจากภาชนะทองคำเท่านั้น

ตามประเพณีราชสำนักไทย เมื่อเวลามี ราชทูตต่างประเทศมาเข้าเฝ้า สองข้างทางเดินใน พระบรมมหาราชวังที่คณะทูตจะผ่านไป นอกจาก จะมีทหารกองเกียรติยศตั้งแถวเรียงรายกันแล้ว ยังจะต้องนำเอาช้างเผือกออกมาผูกยืนโรงไว้รอด แยกบ้านแยกเมืองให้ชมเป็นขวัญตาด้วย” (ศรีธนย์ ทองปาน, 2554)

ตัวอย่างข้างต้น เป็นบันทึกของชาวตะวันตก ที่นำเสนอให้เห็นความสำคัญของสัญลักษณ์กษัตริย์ ที่สื่อถึงความมีบุญญาบารมี นั่นก็คือ “ช้างเผือก” โดยมองว่าในรัชสมัยของพระเจ้าช้างเผือก กษัตริย์ จะไม่ทรงประทับบนหลังช้างเพราะเชื่อว่าช้างเผือก คือกษัตริย์ในอดีตที่กลับชาติมาเกิด ช้างเผือกจึงถูก ประกอบสร้างความหมายให้กลายเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ และมีพฤติกรรมที่แตกต่างจากสัตว์อื่นโดยทั่วไป

นอกจากนี้ภาพของกษัตริย์ยังถูกสร้างความหมายให้เป็นผู้มีปัญญาบารมีผ่านการประดิษฐ์คิดค้นตัวอักษรเพื่อใช้ในการสื่อความหมายให้กับคนในชาติ ดังตัวอย่างในเรื่อง “ชาวคนอยู่หนใด”

“นี่ถ้าไม่มีศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง เราคงไม่รู้ว่าจะจดจำเนตรของพวกเราอยู่ที่ไหน หากมนุษย์สมัยก่อนเก็บรักษาข้อมูลสำคัญเอาไว้มากกว่านี้ เราคงจะมีหลักฐานอ้างอิงถึงอดีตกาลให้ค้นคว้าได้อย่างหลากหลาย น่าเสียดายที่หลักฐานในอดีตของอักษรภาพไทยมีน้อยเหลือเกิน ทั้ง ๆ ที่สิ่งเหล่านี้สามารถบอกถึงอารยธรรมและวิวัฒนาการด้านภาษาของมนุษย์เผ่าไทยได้เป็นอย่างดี ญอหญิงพูดเสียงสั่นเครือ” (ชัยกร หาญไฟฟ้า, 2557)

ตัวอย่างข้างต้น ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ถูกประกอบสร้างความหมายให้เป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่ทำให้คนไทยได้รู้ที่มาของตนเองและกลายเป็นแบบของอารยธรรมทางภาษาของมนุษย์ ซึ่งการยกย่องในแนวดังกล่าวถูกเชื่อมโยงไปถึงการสร้างภาพกษัตริย์ในแนวทางปัญญาบารมีด้วย

สถาบันกษัตริย์จึงถือได้ว่ามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างจินตกรรมความเป็นไทย โดยเฉพาะการนำเสนอภาพวีรกรรมของกษัตริย์ในการรวบรวมดินแดนให้เป็นหนึ่งเดียวเพื่อให้มีอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอน อันเป็นพื้นฐานของกระบวนการสร้างรัฐชาติในเวลาต่อมา ทั้งนี้กษัตริย์ยังถูกประกอบสร้างความหมายให้เป็นผู้มีปัญญาบารมีและเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ที่สอดคล้องกับวิถีคิดทางพุทธศาสนาด้วย

จินตกรรมความเป็นไทยว่าด้วยเรื่องสถาบันกษัตริย์ จะทำให้ผู้เรียนได้รับรู้และเข้าใจถึงกระบวนการสร้างความเป็นชาติโดยมีสถาบัน

กษัตริย์เป็นศูนย์กลางและถูกประกอบสร้างความหมายให้เป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้ผู้เรียนได้เกิดความรักและความหวงแหนใน อัตลักษณ์ไทย เห็นความสำคัญของบรรพบุรุษและรักในสถาบันกษัตริย์ ซึ่งถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทยทุกคน

บทสรุป

ประเด็นว่าด้วยจินตกรรมความเป็นไทยในงานวรรณกรรมที่เป็นหนังสืออ่านนอกเวลา ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าตัวบทดังกล่าว มีบทบาทในการปลูกฝังและกลมเกลียวอุดมการณ์ทางสังคมของผู้คนให้ไปในแนวทางที่รัฐต้องการ โดยสอดคล้องสัมพันธ์กับอุดมการณ์แบบชาตินิยมที่ได้ผนวกเอามิติเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่องภูมิปัญญา เรื่องศาสนา ตลอดจนสถาบันกษัตริย์มารวมไว้ด้วยกัน ความเป็นไทยจึงถือเป็นการเมืองเรื่องอำนาจรูปแบบหนึ่งที่แสดงนัยของการสร้างภาพความเป็นไทยให้กลายเป็นอื่น รวมไปถึงความพยายามในการรื้อฟื้นชนบทหรือค่านิยมในอดีตที่เห็นว่าเป็นวัฒนธรรมที่ดีงามให้สามารถสืบทอดและสร้างสรรค์อยู่ได้ในบริบทของปัจจุบัน คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนที่ว่าด้วยความเป็นไทยจึงสอดคล้องกับการสร้างชุมชนจินตกรรม เพื่อให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์เกี่ยวกับความเป็นชาติได้อีกทางหนึ่ง จินตกรรมความเป็นไทยจึงถือเป็นประเด็นหนึ่งที่แทรกอยู่ในหนังสืออ่านนอกเวลา เพื่อใช้ในการกลมเกลียวและเสริมสร้างผู้เรียนให้เกิดความรักและความหวงแหนในอัตลักษณ์ไทยต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2551). *หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- งามพรรณ เวชชาชีวะ. (2555). *ความสุขของกะทิ*. พิมพ์ครั้งที่ 82. กรุงเทพฯ: แพรว.
- ชัยพร แสงกระจ่าง. (2555). *ขวัญสงฆ์*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: คมบาง.
- ชัยกร หาญไฟฟ้า. (2557). *ขอคนอยู่ไหนใด*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- ถวัลย์ มาศจรัส. (2546). *นวัตกรรมการศึกษาชุด แบบฝึกหัด-แบบฝึกเสริมทักษะ*. กรุงเทพฯ: ธารักษ์พร.
- บุศยารัตน์ คู่เทียม. (2554). *ว่าวไทย*. *นิตยสารศิลปากร*, 54(2), 77-95.
- เบน แอนเดอร์สัน. (2552). *ชุมชนจินตกรรม บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการ.
- ประภัสสร เสวิกุล. (2556). *เด็กชายมะลิวัลย์*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์.
- พัฒนา กิติอาษา. (2546). *มานุษยวิทยากับการศึกษาปรากฏการณ์โหยหาอดีตในสังคมไทยร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ศรัณย์ ทองปาน. (2554). *ช ช้าง กับ ค คน*. กรุงเทพฯ: สารคดี.
- ส. พลายน้อย. (2554). *ขนมแม่เอ๊ย*. กรุงเทพฯ: สารคดี.
- อัจฉรา ชิวพันธุ์. (2546). *คู่มือการสอนภาษาไทยกิจกรรมการเล่นประกอบการสอน*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.